INNOVATSION PEDAGOGIK PARADIGMALARNI JORIY ETISHDA O‘QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYASI

Mattiyev Murod Shamsiyevich
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20428165

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion pedagogik paradigmalarni muvaffaqiyatli joriy etishda o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasining hal qiluvchi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. O'qituvchi kasbiy kompetensiyasining tuzilmaviy modeli, innovatsion pedagogik faoliyat uchun zarur bo'lgan kompetensiya turlari, shuningdek, kasbiy rivojlanishning zamonaviy shakllari ko'rib chiqiladi. O'zbekiston ta'lim tizimi misolida o'qituvchilar kasbiy tayyorgarligi holati baholanadi va kasbiy kompetensiyani oshirishning ilmiy asoslangan yo'llari tavsiya etiladi.
Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiya, innovatsion pedagogika, o'qituvchi tayyorgarligi, pedagogik mahorat, Professional Learning Community, refleksiv amaliyot, raqamli pedagogik kompetensiya, kouching, mentoring, kasbiy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье научно анализируется решающая роль профессиональной компетентности учителей в успешном внедрении инновационных педагогических парадигм. Рассматриваются структурная модель профессиональной компетентности педагога, виды компетенций, необходимых для инновационной педагогической деятельности, а также современные формы профессионального развития. На примере системы образования Узбекистана оценивается состояние профессиональной подготовки учителей и предлагаются научно обоснованные пути повышения их профессиональной компетентности.
Ключевые слова: профессиональная компетентность, инновационная педагогика, подготовка учителей, педагогическое мастерство, Professional Learning Community, рефлексивная практика, цифровая педагогическая компетентность, коучинг, менторинг, профессиональное развитие.

Abstract. This article scientifically analyzes the crucial role of teachers’ professional competence in the successful implementation of innovative pedagogical paradigms. The article examines the structural model of teachers’ professional competence, the types of competencies required for innovative pedagogical activity, as well as modern forms of professional development. Using the example of the education system of Uzbekistan, the current state of teachers’ professional training is evaluated, and scientifically grounded approaches to improving professional competence are proposed.
Keywords: professional competence, innovative pedagogy, teacher training, pedagogical mastery, Professional Learning Community, reflective practice, digital pedagogical competence, coaching, mentoring, professional development.

Kirish. Ta'lim tizimidagi islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan uni amalga oshiruvchi o'qituvchilarga bog'liq. Dunyoning eng rivojlangan ta'lim tizimlari tajribasi shuni ko'rsatadiki, qanchalik zamonaviy o'quv dasturi, innovatsion texnologiya yoki yaxshi jihozlangan sinf xonasi mavjud bo'lmasin, ularning samarasi o'qituvchi kompetensiyasi darajasiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir.

Mashhur ta'lim tadqiqotchisi John Hattie 800 dan ortiq meta-tahlil asosida o'quvchilar muvaffaqiyatiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rgangan va o'qituvchi sifatining ta'sirini barcha omillar ichida eng muhimi sifatida belgilagan. Uning "Visible Learning" asarida o'qituvchi kompetensiyasining ta'lim natijalariga ta'siri 0.49 effekt ko'rsatkichi bilan ifodalangan — bu yuqori samaradorlik belgisidir.

Innovatsion pedagogik paradigmalar — kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, konstruktivistik model va raqamli ta'lim — o'qituvchidan butunlay yangicha kasbiy tayyorgarlikni talab qiladi. An'anaviy "bilim uzatuvchi" o'qituvchi roli "fasilitator", "mentor" va "dizayner" rollariga

aylanmoqda. Bu o'zgarish o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini qayta ko'rib chiqish va rivojlantirish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Ushbu maqolada innovatsion pedagogik paradigmalarni joriy etishda o'qituvchi kasbiy kompetensiyasining tuzilmasi, rivojlanish yo'llari va O'zbekiston kontekstidagi holati tahlil qilinadi.

O'qituvchi kasbiy kompetensiyasi bu pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka, munosabat va shaxsiy xususiyatlarning integratsiyalashgan tizimidir. Bu tushuncha oddiy "bilish"dan farqli o'laroq, bilimni ta'lim jarayonida samarali qo'llay olish qobiliyatini nazarda tutadi.

Shulman (1987) o'qituvchi bilimini yetti kategoriyaga ajratgan: predmet bilimi (Content Knowledge), pedagogik bilim (Pedagogical Knowledge), o'quv dasturi bilimi (Curricular Knowledge), **pedagogik predmet bilimi** (Pedagogical Content Knowledge PCK), o'quvchilar haqidagi bilim, ta'lim konteksti haqidagi bilim va ta'lim maqsadlari haqidagi bilim. Shulman ajratgan PCK tushunchasi o'qituvchining predmet bilimini pedagogik bilim bilan uyg'unlashtira olishi kasbiy kompetensiyaning noyob jihati hisoblanadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge) modeli keng e'tirofga sazovor bo'lmoqda. Bu model Shulman modelini texnologik bilim bilan to'ldiradi va raqamli davr o'qituvchisi uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar chorraxasini aks ettiradi. TPACK modeliga ko'ra samarali o'qituvchi predmet, pedagogika va texnologiyani bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda qo'llay olishi lozim.

1-jadval.

O'qituvchi kasbiy kompetensiyasining tuzilmaviy modeli

Kompetensiya bloki	Tarkibiy elementlar	Innovatsion paradigmadagi namoyon bo'lishi
Kognitiv kompetensiya	Predmet bilimi, didaktika, psixologiya, ta'lim falsafasi	Kompetensiyaviy va konstruktivistik yondashuvlarni tushunish va qo'llash
Metodologik kompetensiya	Ta'lim dizayni, PBL, differensial o'qitish, formativ baholash	Innovatsion dars loyihalash, muammoli va loyihali ta'limni tashkil etish
Raqamli kompetensiya	EdTech vositalari, LMS, sun'iy intellekt, onlayn muhit	Raqamli ta'lim resurslarini samarali yaratish va qo'llash
Kommunikativ kompetensiya	Faol tinglash, fikr-mulohaza berish, muloqot madaniyati	Fasilitatorlik, kouching, o'quvchi ovozini eshitish
Refleksiv kompetensiya	O'z amaliyotini tahlil qilish, doimiy o'rganish, kasbiy o'sish	Amaliyot tadqiqoti (Action Research), kasbiy portfolio
Ijtimoiy kompetensiya	Hamkorlik, jamoa ishi, ota-onalar bilan ishlash	Professional Learning Community, mentoring, hamkorlikda o'qitish

Innovatsion pedagogik paradigmalar o'qituvchidan an'anaviy roldan tubdan farq qiluvchi yangi kompetensiyalarni talab etadi. Bu kompetensiyalar quyidagicha guruhlanishi mumkin:

✓ Dizayner kompetensiyasi: O'qituvchi tayyor dars ishlanmasini emas, balki o'quvchi ehtiyojlari va natijalariga yo'naltirilgan ta'lim tajribasini mustaqil loyihalashtira olishi kerak. Backward design (orqadan oldinga loyihalash) metodologiyasi bu kompetensiyaning asosiy vositasidan biridir.

✓ Fasilitator kompetensiyasi: Bilimni uzatish o'rniga o'rganish jarayonini yo'naltirish, o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rag'batlantirish va ijodiy muhit yaratish fasilitator kompetensiyasining mohiyatini tashkil etadi.

✓ Data-savodxonlik: O'quvchilar haqidagi ma'lumotlarni o'qiy olish, tahlil qilish va ta'lim qarorlarini dalillarga asoslab qabul qilish zamonaviy o'qituvchining muhim kompetensiyasiga aylangan.

✓ Differensial o'qitish kompetensiyasi: Bir sinfdagi turli o'rganish uslublari, sur'ati va ehtiyojlariga ega o'quvchilar uchun bir vaqtning o'zida moslashtirilgan ta'lim tajribalarini yaratish.

✓ Kasbiy hamkorlik kompetensiyasi: Hamkasb o'qituvchilar bilan tajriba almashish, fanlararo loyihalar tashkil etish va professional hamjamiyatlarda faol ishtirok etish.

Mishra va Koehler (2006) tomonidan ishlab chiqilgan TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge) modeli bugungi kunda dunyo bo'ylab o'qituvchi tayyorlash dasturlarida keng qo'llanilmoqda. Model uchta asosiy bilim turining o'zaro kesishmalarida yangi kompetensiyalarni aniqlaydi:

✓ TK — Texnologik Bilim: Raqamli vositalar, platformalar va ilovalardan foydalana olish.

✓ PK — Pedagogik Bilim: Ta'lim va o'rganish nazariyalari, o'qitish strategiyalari va metodlari.

✓ CK — Predmet Bilimi: O'qitiladigan fan sohasidagi chuqur bilim va tushunchalar.

✓ PCK — Pedagogik Predmet Bilimi: Muayyan mavzularni qanday tushuntirish va o'rgatish haqidagi bilim.

✓ TCK — Texnologik Predmet Bilimi: Texnologiya predmet mazmunini qanday o'zgartirishi haqidagi bilim.

✓ TPK — Texnologik Pedagogik Bilim: Texnologiyalar ta'lim jarayonini qanday o'zgartirishini bilish.

✓ TPACK — Barcha uchala bilim turining integratsiyasi: Texnologiya, pedagogika va predmetni birga qo'llab innovatsion ta'lim muhitini yaratish.

Yevropa Komissiyasi ishlab chiqqan DigComp 2.2 doirasi o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini beshta asosiy sohada belgilaydi: axborot va ma'lumotlar savodxonligi, kommunikatsiya va hamkorlik, raqamli kontent yaratish, xavfsizlik hamda muammolarni hal etish. Har bir soha bo'yicha olti darajali kompetensiya profili mavjud bo'lib, "yangi boshlovchi"dan "mutaxassis"gacha bo'lgan rivojlanish yo'lini aks ettiradi.

O'qituvchilar uchun maxsus ishlab chiqilgan DigCompEdu doirasi esa oltita kompetensiya sohasini qamrab oladi: kasbiy faoliyat, raqamli resurslar, o'qitish va o'rganish, baholash, o'quvchilarni kuchaytirish va o'quvchilarning raqamli kompetensiyasini shakllantirish. Bu doira O'zbekistonda o'qituvchi raqamli kompetensiyasini baholash va rivojlantirish standartini ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Professional Learning Community (PLC) kasbiy o'rganish hamjamiyati o'qituvchilarning birgalikda doimiy kasbiy rivojlanishiga yo'naltirilgan tizimli hamkorlik shaklidir. Richard DuFour va Robert Eaker tomonidan keng targ'ib etilgan bu model uchta asosiy savolga javob izlaydi: o'quvchilar nimani o'rganishlari kerak? Ular o'rganayaptimi? O'rganmayotganlar uchun qanday qilamiz?

PLC da o'qituvchilar muntazam uchrashib, ta'lim natijalarini tahlil qiladi, samarali amaliyotlarni ulashadi va birgalikda dars loyihalashadi. Tadqiqotlar PLC ni samarali amalga oshirgan maktablarda o'quvchilar o'zlashtirish darajasi o'rtacha 20-25 foizga oshishini ko'rsatgan. Finlyandiya, Singapur va Yaponiyada ushbu model uzoq yillar samarali qo'llanilib kelmoqda.

Lesson Study Yaponiyada asrlar davomida shakllangan va hozir butun dunyoga tarqalgan kasbiy rivojlanish usuli. Jarayon uch bosqichdan iborat: birinchidan, guruh o'qituvchilari birgalikda darsni batafsil rejalashtiradi; ikkinchidan, bir o'qituvchi bu darsni o'tadi, qolganlar kuzatadi; uchinchidan, kuzatilgan dars muhokama qilinib, takomillashtiriladi.

Lesson Study an'anaviy malaka oshirish kurslaridan tubdan farq qiladi: bilimni tashqaridan olish o'rniga o'qituvchilar o'z amaliyotini birgalikda o'rganadi va takomillashtiradi. Bu yondashuv o'qituvchilarning predmet bilimi, didaktik mahorati va hamkorlik ko'nikmalarini bir vaqtda rivojlantiradi.

Kouching va mentoring individual kasbiy rivojlanishning samarali shakllari hisoblanadi. Mentoring tajribali o'qituvchidan yangi kelgan yoki rivojlanish kerak bo'lgan hamkasbga bilim va tajriba o'tkazishga asoslangan bo'lsa, kouching o'qituvchining o'z salohiyatini o'zi kashf etishiga yo'naltirilgan savollar va refleksiya orqali yordam berishga asoslanadi.

Instructional coaching ta'lim kouchinggi AQSHda keng tarqalgan bo'lib, maktab ichidagi maxsus tayinlangan kouching mutaxassisi o'qituvchilar bilan individual ishlaydi. Jim Knight tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ta'lim kouchingidan foydalangan o'qituvchilarning 85 foizi dars sifatini sezilarli yaxshilagan.

Refleksiv amaliyot (Reflective Practice) Schön nazariyasiga asoslanib, o'qituvchining o'z ish faoliyatini muntazam kuzatishi, tahlil qilishi va takomillashtirishini anglatadi. Bu yondashuv "amaliyotdagi fikrlash" (reflection-in-action) va "amaliyot haqida fikrlash" (reflection-on-action) darajalarini o'z ichiga oladi.

Amaliyot tadqiqoti (Action Research) esa o'qituvchining o'z sinfidagi muammoni ilmiy usulda o'rganishiga asoslangan kasbiy rivojlanish shaklidir. O'qituvchi muammoni aniqlaydi, gipoteza qo'yadi, yangi yondashuv sinab ko'radi, natijalarni baholaydi va amaliyotini takomillashtiradi. Bu sikl o'qituvchini bir vaqtning o'zida amaliyotchi va tadqiqotchi sifatida shakllantiradi.

O'qituvchi kasbiy kompetensiyasini to'g'ri va adolatli baholash kasbiy rivojlanishning asosiy shartidir. Dunyo amaliyotida quyidagi asosiy baholash shakllari qo'llaniladi:

2-jadval.
O'qituvchi kasbiy kompetensiyasini baholash usullari

Baholash usuli	Mohiyati	Afzalliklari va cheklovlari
Portfolio baholash	O'qituvchining dars materiallari, refleksiyalar, o'quvchilar ishlari to'plami	Rivojlanish dinamikasini ko'rish imkoni; vaqt talab etadi
Darsni kuzatish	Malakali kuzatuvchi darsni bevosita kuzatib, rubrika asosida baholaydi	Aniq, to'g'ridan-to'g'ri baholash; Hawthorne effekti xavfi
360° baholash	O'quvchilar, ota-onalar, hamkasblar va rahbariyat fikri birlashtiriladi	Ko'p tomonlama obraz; sub'ektiv baholash xavfi
O'z-o'zini baholash	O'qituvchi belgilangan mezonlar asosida o'z kompetensiyasini baholaydi	Refleksiv fikrlashni rivojlantiradi; ob'ektiv baholash qiyin
O'quvchilar natijalarini tahlil qilish	O'quvchilar taraqqiyoti ma'lumotlari o'qituvchi samaradorligining ko'zgusi	Aniq ma'lumotlarga asoslanadi; tashqi omillar hisobga olinmasligi mumkin

O'qituvchi kasbiy kompetensiyasini baholash tizimini ishlab chiqishda eng muhim tamoyil - baholash jazo vositasiga emas, kasbiy rivojlanishning rag'batlantiruvchi vositasiga aylanishi lozimligidadir. Shu sababli zamonaviy ta'lim tizimlari formativ o'qituvchi baholashiga (teacher appraisal) o'tishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi.

O'zbekistonda o'qituvchilar kasbiy rivojlanishi Xalq ta'limi vazirligi va Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tasarrufidagi malaka oshirish institutlari tizimi orqali amalga oshiriladi. Har besh yilda bir marta o'tkaziladigan malaka oshirish kurslari rasmiy tizimning asosini tashkil etadi.

So'nggi yillarda ijobiy o'zgarishlar sodir bo'lmoqda: o'qituvchilar uchun onlayn kurslar va vebinarlar soni oshdi, xalqaro sertifikatlar (Cambridge, British Council va boshqalar) qadri ortdi, "Eng yaxshi o'qituvchi" tanlovlari orqali ilg'or tajribani targ'ib etish kuchaydi. Shu bilan birga, bir qator tizimli muammolar hali ham yechimini kutmoqda:

- Kasbiy rivojlanishning uzluksiz emasligi: Besh yilda bir marta bo'ladigan malaka oshirish o'qituvchi kompetensiyasini tizimli rivojlantirish uchun etarli emas. Muntazam, maktab ichidagi kasbiy rivojlanish mexanizmlari hali rivojlanmagan.
- Nazariy yo'nalganlik: Malaka oshirish kurslari aksariyat hollarda ma'ruza formatida o'tkaziladi. Amaliy ko'nikmalar, dars kuzatishi va real sinf vaziyatlariga asoslangan o'rganish etarli emas.
- Farqlashtirilmagan yondashuv: Barcha o'qituvchilar uchun bir xil kurslar taklif etiladi. O'qituvchining tajriba darajasi, fani va ehtiyojlariga mos keluvchi individual rivojlanish yo'llari mavjud emas.
- Innovatsiyaga qarshilik: An'anaviy usullarga o'rganib qolgan o'qituvchilarning bir qismi yangi yondashuvlarni o'zlashtirish va qo'llashda qiyinchilik sezadi. Bu psixologik to'siqni bartaraf etish alohida e'tibor talab qiladi.

➢ Baholash va rag'batlantirish tizimining zaifligi: O'qituvchi innovatsion yondashuvlarni qo'llashga moddiy va ma'naviy jihatdan yetarlicha rag'batlantirilmaydi. Maosh tizimi ko'pincha dars soatlariga, kompetensiya darajasiga emas, asoslanadi.

➢ Pedagogik institutlarning zaifligi: O'qituvchilarni tayyorlaydigan oliy o'quv yurtlari o'quv dasturlari hali ham an'anaviy transmissiv formatda bo'lib, kelgusidagi o'qituvchilarga innovatsion pedagogik yondashuvlarni amaliyotda ko'rsatib bera olmaydi.

Innovatsion pedagogik paradigmalarni joriy etishda o'qituvchilar kasbiy kompetensiyasini tizimli oshirish uchun quyidagi strategik yo'nalishlar tavsiya etiladi:

1. Uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini yaratish: Besh yillik kurslarga tayanishdan voz kechilib, maktab ichidagi (job-embedded) muntazam kasbiy rivojlanish modeliga o'tish lozim. PLC modelini barcha maktablarda joriy etish, Lesson Study texnologiyasini o'zbek ta'lim muhitiga moslashtirib qo'llash ko'zda tutilishi kerak.

2. Milliy o'qituvchi kompetensiyalari doirasini ishlab chiqish: Innovatsion pedagogik faoliyat uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni aniq belgilaydigan Milliy o'qituvchi kompetensiyalari doirasini (National Teacher Competency Framework) ishlab chiqish va uni kasbiy rivojlanishning asosiga qo'yish zarur.

3. Amaliyotga yo'naltirilgan tayyorgarlik: Pedagogik institutlarda amaliyot hajmini oshirish, microteaching (mini-darslar) va simulyatsiya metodlarini keng qo'llash, kelgusidagi o'qituvchilarga innovatsion metodlarni kuzatish va sinab ko'rish imkoniyatini ta'minlash lozim.

4. Maktab kouching tizimini joriy etish: Har bir maktabda ta'lim kouchingini (instructional coach) tashkil etish, tajribali o'qituvchilarni maxsus kouching malakasini berib, hamkasblariga yordam berish tizimini yaratish samarali yondashuv hisoblanadi.

5. Raqamli kompetensiyani oshirish: DigCompEdu doirasiga asoslab, o'qituvchilarning raqamli pedagogik kompetensiyasini baholash va maqsadli rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish, shu jumladan sun'iy intellektni darsda qo'llash bo'yicha amaliy kurslarni joriy etish kerak.

6. Ilmiy asoslangan kasbiy rivojlanishga o'tish: O'qituvchilarni amaliyot tadqiqotiga jalb qilish, ilmiy maqolalar yozish va pedagogik konferensiyalarda qatnashishni rag'batlantirish. Kasbiy rivojlanishga ajratiladigan vaqt va resurslarni oshirish.

7. Rag'batlantirish tizimini takomillashtirish: Innovatsion yondashuvlarni qo'llaydigan va yuqori o'quv natijalari erishtiradigan o'qituvchilarni moddiy va ma'naviy jihatdan rag'batlantirish tizimini kuchaytirish. Maoshni faqat soatga emas, kompetensiya darajasi va natijalariga ham bog'lash mexanizmlarini joriy etish.

Xulosa. O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi innovatsion pedagogik paradigmalarni joriy etishning bosh sharti va eng muhim omilidir. Eng ilg'or o'quv dasturi ham, eng zamonaviy texnologiya ham malakali va innovatsion o'qituvchisiz o'z maqsadiga erisha olmaydi. Bu haqiqat ta'lim islohotlarini loyihalashda o'qituvchi kasbiy rivojlanishini markaziy o'ringa qo'yishni taqozo etadi. Kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan va konstruktivistik paradigmalar o'qituvchidan nafaqat yangi bilim va ko'nikmalar, balki butunlay yangicha pedagogik tafakkurni talab qiladi. Bu o'zgarish davlat siyosati, oliy ta'lim muassasalari va maktablar darajasida uzoq muddatli, tizimli va ilmiy asoslangan kasbiy rivojlanish tizimini qurishni zarur qiladi. O'zbekistonda ta'lim islohotlarining muvaffaqiyati uchun o'qituvchini rivojlantirishga sarmoya kiritish texnologiya, infratuzilma yoki o'quv dasturini yangilashga sarflanayotgan mablag'lardan kam bo'lmasligi kerak. Chunki oxir-oqibat, maktabda sodir bo'ladigan hamma narsa o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'sha muqaddas pedagogik uchrashuv o'qituvchi kompetensiyasi darajasida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hattie, J. (2009). Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. — New York: Routledge.
2. Shulman, L. S. (1987). Knowledge and Teaching: Foundations of the New Reform. Harvard Educational Review, 57(1), 1–22.
3. Mishra, P. & Koehler, M. J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. Teachers College Record, 108(6), 1017–1054.
4. DuFour, R. & Eaker, R. (1998). Professional Learning Communities at Work: Best Practices for Enhancing Student Achievement. — Bloomington, IN: Solution Tree.
5. Schön, D. A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. — New York: Basic Books.
6. Knight, J. (2007). Instructional Coaching: A Partnership Approach to Improving Instruction. — Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
7. European Commission (2022). DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. — Luxembourg: Publications Office of the EU.
8. Redecker, C. (2017). European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. — Luxembourg: Publications Office of the EU.
9. Darling-Hammond, L. et al. (2017). Effective Teacher Professional Development. — Palo Alto, CA: Learning Policy Institute.
10. Lewis, C. C. (2002). Lesson Study: A Handbook of Teacher-Led Instructional Change. — Philadelphia: Research for Better Schools.
11. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahriri). — Toshkent, 2020.
12. Marzano, R. J. (2007). The Art and Science of Teaching: A Comprehensive Framework for Effective Instruction. — Alexandria, VA: ASCD.
13. Abdullayeva, M. N. (2023). O'qituvchilarning innovatsion faoliyatini rivojlantirish muammolari. Pedagogika, 4, 45–52.
14. OECD (2020). TALIS 2018 Results (Volume II): Teachers and School Leaders as Valued Professionals. — Paris: OECD Publishing.